

УДК 355.087:784.71(439.5):355.11-021.485(47)
DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2022.21.112>

ЮГАС КАТАЛІН

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця Інституту досліджень етнографії Центру гуманітарних наук УАН, народна співачка, редакторка каналу народної музики «ДАНКО» Угорського радіо (Будапешт, Угорщина).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8238-3584>

JUHÁSZ KATALIN

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the Institute of Ethnology (Research Centre for the Humanities, HAS), a folk singer, an editor at the «DANKÓ» Folk Music Canal of the Hungarian Radio (Budapest, Hungary).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8238-3584>

Бібліографічний опис:

Югас, К. (2022) Угорські солдатські пісні періоду Першої світової війни про бої з російськими ворогами. *Слов'янський світ*, 21, 112–137.

Juhász, K. (2022) WWI-Period Hungarian Soldiers' Songs on Battles with Russian Enemy. *Slavic World*, 21, 112–137.

УГОРСЬКІ СОЛДАТСЬКІ ПІСНІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ПРО БОЇ З РОСІЙСЬКИМИ ВОРОГАМИ

Анотація / Abstract

Традиційні пісні воєнного часу солдатів та рекрутів набули особливої популярності в час збройної агресії росії проти України. В угорському народнопісенному просторі віддавна функціонують народні солдатські пісні, у яких ворогом-нападником угорців є російська армія. Вони часто потрапляють до програм сучасних народних гуртів і виконавців. Ці пісні вже фіксувалися у фольклорі антигабсбурзького руху під проводом Лайоша Кошута 1848–1849 років, та їх, вочевидь, багато і серед творів про Першу світову війну, зокрема про події на те-

риторії сучасної Польщі і Галичини. З початком Першої світової війни Галичина майже відразу стала театром воєнних дій: тут неодноразово проходив фронт, тривали важкі, перемінного успіху бої між росіянами й австро-угорською армією, гинули сотні тисяч солдат.

Метою нашого дослідження є аналіз солдатських пісень антиросійського спрямування часів Першої світової війни, розгляд їх основних типів, тематики, мотивів, варіантів тощо. Так, виокремлюють твори про рекрутський набір, походи та муштру, солдатські плачі, перебіг війни, пісні про мир та ін. У статті розглянуто збирання й дослідження пісень, внесок відомих фольклористів у фіксацію їхніх текстів та мелодій, а також подано посилання на прослуховування звукозаписів з онлайн-архіву. З'ясовано питання походження, переробки та актуалізації текстів, проблеми історизму тощо. Авторка ілюструє згадувану тематику на прикладі кількох найтиповіших текстів, які найвиразніше змальовують емоції та думки солдатів, котрі віддавали своє життя за свободу країни. Ці твори не лише утворюють своєрідний міст між минулим і сьогоденням, а й вказують на спільні перипетії долі угорського та українського народів, які стають на захист Вітчизни перед загрозою російського завоювання.

Ключові слова: солдатські пісні, Угорщина, російський ворог, збирання, дослідження, тематика.

Traditional wartime songs of soldiers and recruits have become especially popular during Russia's nowadays armed aggression against Ukraine. In the Hungarian folk-song space, there have been functioning long-running folk soldier songs, in which the Russian army attacks Hungarians. Those songs are often included in the programmes of modern folk bands and performers. They were already found in the folklore of the anti-Habsburg movement led by Lajos Kossuth in 1848–1849, however, there are obviously also a lot of them among the works on the First World War, in particular about events on the territory of modern Poland and Halychyna. With the beginning of World War I, Halychyna almost immediately became a theatre of military operations, the *front line repeatedly went* through it, heavy battles of varying success between the Russians and the Austro-Hungarian army continued there, and hundreds of thousands of soldiers died.

The purpose of our research is analysing the WWI-period soldiers' songs of anti-Russian orientation and considering their main types, themes, motifs, variants, etc. So, works about recruitment, marches and drills, soldiers' lamentations, the course of the war, songs on peace, etc. are distinguished. The article examines collecting and researching the songs, a contribution of

famous folklorists to the recording of their texts and melodies, as well as a link to listen to sound recordings from the online archive. It also provides a link to listening to sound recordings from the online archive. The authoress clarifies the issue of origin, rehash and actualization of texts, problems of historicism, etc. She also exemplifies the mentioned themes with several most typical texts that most vividly depict the emotions and thoughts of soldiers who gave their lives for the freedom of the country. These works not only form a kind of bridge between the past and the present but also indicate the common vicissitudes of fates of Hungarians and Ukrainians, who stand up to defending the Fatherland in the face of Russian conquest.

Keywords: soldiers' songs, Hungary, Russian enemy, collection, research, subject matter.

Вступна частина. Збройний напад росії на Україну, трагічні події війни, що несуть із собою сотні тисяч жертв, привернули інтерес світової громадськості до військової тематики, зокрема пісенної, привели до актуалізації давніх, традиційних і створення нових, патріотичних та інших творів. В угорському народнопісенному просторі віддавна функціонують традиційні солдатські пісні, у яких ворогом-нападником угорців є російська армія. Вони часто потрапляють до програм сучасних народних гуртів і окремих виконавців. Ці пісні вже функціонували у фольклорі антигабсбурзького руху Лайоша Кошута 1848–1849 років ¹, та їх, вочевидь, багато і серед творів про Першу світову війну. Ці пісні пов'язані з подіями на території сучасної Польщі й Галичини в Україні. Угорські солдати на тогочасному східному фронті Першої світової співали: «Коли я йшов на Галичину, то й дерева плакали». Як відомо, Галицька провінція в 1772 році стала частиною імперії Габсбургів і до розпаду Австро-Угорської монархії 1918 року належала до її австрійської частини та межувала з найбільшим ворогом імперії – росією. З початком Першої світової війни Галичина майже відразу стала театром воєнних дій, тут неодноразово проходив фронт. У перші місяці війни російська армія зайняла Галичину, навіть Карпати не могли їх повністю зупинити. Російські наступи означали, що відвою-

вання провінції вимагало австрійсько-угорських контрнаступів. Зимою 1914/1915 років тривали важкі, з перемінним успіхом, битви, а в травні 1915-го територію за допомогою німців зайняла австро-угорська армія; упродовж зіткнень по обидві сторони фронту гинули сотні тисяч солдат. Годі знайти в Угорщині родину, в якій хтось не загинув у Першій світовій війні, і після 1915 року до кожного зібрання народних пісень потрапило принаймні кілька творів із цих часів.

Метою і завданням розвідки є аналіз солдатських пісень антиросійського спрямування часів Першої світової війни, розгляд їх основних типів, тематики, мотивів, варіантів, а також джерел їх походження та поширення, а ще – збирання й дослідження, питання переробок та актуалізації, історизму тощо. **Актуальність** роботи пов'язана з посиленою увагою до проблем сучасної російсько-української війни, що впливає на долю всього континенту й навіть світу, розгляду питань війни і миру в традиційній пісенній культурі, топоси якої актуалізуються в наші дні в масовій культурі європейських країн.

Збирання і дослідження матеріалів. В Угорщині вже в 1915 році на багатьох форумах порушували питання військових народних традицій, а також збирання пов'язаних з війною друкованих і усних джерел²; поряд із цим у час війни оприявнили різноманітні збірники пісень. Перша збірка, що з'явилася у вигляді книги, – «Військова книга пісень» (*Háborús nótáskönyv*), під ред. Йеньо Гьомьорі (Будапешт, 1916), за нею – «П'ятдесят військових солдатських пісень з нотами» (*Ötven háborús katonanóta hangjegyekkel*), зібрав Ф. Какаш (Сексард, 1917). Найповнішу збірку Й. Гьомьорі видав у 1918 році під назвою «Солдатські пісні великої війни» (*A nagy háború katonanótái*) (Надьбечкерек, 1918). Під час Першої світової війни збирання від самого початку мало державну підтримку, зокрема, його координувало Міністерство релігійних та загальноосвітніх справ, а та-

кож королівське угорське Міністерство оборони вітчизни. Навіть відомі угорські композитори й фольклористи Золтан Кодай та Бела Барток приєдналися до цієї акції. Кодай записав загалом 242 пісні в чотирьох казармах від солдатів, призваних до армії з майже 38 різних місцевостей. Відтак Барток зафіксував у чотирьох казармах 235 угорських, 36 словацьких пісень та 53 румунських. Зібрання солдатських пісень Кодая і Бартока є загалом набагато більшим, адже вони записували твори не лише в солдат – у ті часи їх співав кожен. На жаль, підготовлений до друку збірник через перепони австрійських відомств не з'явився, і рукопис було втрачено. Бела Барток в оприявненій 1918 року книзі під назвою «Мелодії угорських солдатських пісень» (*Die Melodien der madjarischen Soldatenlieder*), а 1924 року під назвою «Угорська народна пісня» (*A magyar népdal*) систематизував народні пісні й виявив, що вояцькі пісні Першої світової війни належать до так званого нового стилю угорських пісень. Зауважмо, що як композитор, він звертався також до обробки народних рекрутських пісень, угорських і словацьких. «Об'єднавши групу пісень, зібраних ним в районі Зойома, – писав І. Нестъев, – Барток створив невеличку повість про жалі, надії і мрії словацького солдата, якого силоміць женуть в “далеку російську землю”, де давно вже лежать кістки його загиблих дідів. Пісні розповідають про війну, як про криваву біду, що заступила сонце над словацьким селом. Сумно прощається солдат з коханою дівчиною в передчутті загибелі на чужині. Багато чого в цих піснях безпосередньо перегукується з традиційними східнослов'янськими піснями про смерть воїна в чужій стороні. Лише в заключній “молодецькій” пісні настрої горя і безнадії змінюється надією на щасливе повернення. У всьому циклі немає жодного натяку на ура-патріотичні мотиви, вельми характерні для офіційного мистецтва воєнних літ» [2, с. 195].

У 2014 році Янош Берецкі, найкомпетентніший дослідник пласта нового стилю угорських народних пісень, розглянувши багато сотень варіантів мелодій та пісень, довів, що твори Першої світової війни (за винятком чотирьох давнішого типу мелодій) можна зарахувати до двох пісенних типів, які виникли, очевидно, після 1870 року. Одну групу, що її Барток виокремив як «категорія С», Берецкі називає мелодіями «раннього нового стилю». Ці мелодії позначені ще рисами давньоугорських пісень і водночас ритмічно гнучкими пунктирними ритмами. Цього роду ритм з'явився в угорській музиці в 1870-х роках і розповсюдився в 1880–1890-х, цього разу вже з мелодіями нового стилю. До останніх належать 28 типів мелодій, що виникли кілька десятиріч чи кілька років перед початком війни, і 55 типів, що створено під час війни. Передвоєнні оригінальні тексти цих типів мелодій у роки війни перероблено чи до них доєдналися цілковито нові тексти (часто за допомогою переробки давніх солдатських пісень). До 55 типів мелодій, що постали впродовж чотирьох років війни, належить найбільше мелодій і варіантів текстів, кожен зі словами про війну. «Війна досягла Угорщини в той момент, коли цей новий стиль народної музики, що поширювався з нестримною енергією, досяг розквіту. Тож ми не повинні дивуватися, коли знайдемо найкращі зразки стилю серед військових солдатських пісень» [3, р. 208].

Хоча переважна більшість мелодій у розглянутих нами піснях, як доведено, виникла на початку ХХ ст., тексти творів у багатьох випадках є переробками більш ранніх (насамперед 1848, 1866 та 1878 рр.) військових пісень, іноді любовних, невільницьких та пісень блукачів. У загальновідомих піснях про Першу світову можна простежити гнучку актуалізацію місця, часу, назв, заміну вікових груп та кількості загонів, уведення у текст гусарів, піхотинців, стрільців, кулеметників, прикордонників та інших бойових дивізій. У піснях, що перебувають у фокусі нашого дослідження, як місце битви згада-

но Галичину, тобто «Русь», але до тих самих пісень залучають назви місцевостей інших великих битв (найчастіше Добердо, Італія, Боснія, Сербія та ін.). Детальний словесно-фольклорний аналіз солдатських пісень Першої світової війни здійснювався дотепер лише частково, тобто в загальних рисах. Кодай, Барток і Берецкі першочергово систематизували мелодії, текстами ґрунтовніше займався лише Жигмонд Сендреї. Лайош Зігані в «Угорському спостерігачу» (*Magyar Figyelő*) вмістив одну з 11 частин циклу [11]. Бібліографічні дані повного циклу називає Сабо [8, р. 46].

Автори оглядів, підготовлених до сторіччя війни у 2014 році [10], та редактори пісенних збірок (наприклад, [9]) одноставно характеризують тематику пісенної лірики. Вони виокремлюють такі основні теми та мотиви військового життя, як рекрутський набір (повістка, медичний огляд), призов (прощання, розлука, виїзд), казармений побут (скарги на обходження, муштру, умови життя, жартівливе вихваляння роду військ чи конкурування, жінки), похід (навіть пісні, що супроводжують марширування, можуть бути пов'язані з будь-якою тематикою), війна (гуркіт бою, зброя, поранення, смерть інших і візія власної смерті, товариська допомога, госпіталь), повернення додому (свобода, роззброєння). Тексти містять і емоційні оцінки – від ейфорії до безнадії («ніколи не закінчиться»). Взаємовідносини з правителем зображують по-різному – від шанованого образу батька аж до показу висміяної, зневаженої верхівки. Навіть серед трагічних подій час від часу іскриться гумор, скажімо, у піснях про російського царя. З розгортанням війни постає дедалі більше пісень про поранення, смерть, неможливість повернутися додому, солдатські плачі. Нарешті – цілком доказово в ролі авторської пісні до усної традиції додалися деякі миролюбні пісні. Варте уваги, у якому контексті виступає в текстах російський ворог. По-перше, офіційний термін «російський» вживається рідко, натомість у народній ліриці здебільшого вживається термін

«muszka» (*муска*, від слова *московит*). Це надає певного міфічного, казкового характеру ворогові, який, незалежно від змісту, з'являється в різних іпостасях. Ворог-московит може поставати грізним, його перевагу часто зображують у гіперболічних образах: він прибуває із «сотнями тисяч людей», «чотирма сотнями гармат». Цьому протиставляють звитягу угорських солдатів. Презирство до загрозового і звіроподібного ворога часто виражається словосполученням «собака-московит». Ще один поширений мотив – осміяння, глузування, «жалість» – надто в текстах про російського царя чи його дочку. Заслуговує на увагу те, що хоча бій з росіянами означав реальну загрозу, небезпеку для життя, у текстах немає непримиренної ненависті; у сумних піснях значно сильнішим є вираз болю від втрат. А в гумористичній тематиці водночас з висміюванням страшний ворог набуває людського обличчя, пісні вже майже співчутливо змальовують його в ролі переможеного.

Проілюструємо згадувану тематику на зразках кількох нижче наведених конкретних текстів, що найбільш красномовно змальовують емоції та думки солдатів, які віддавали своє життя за свободу країни. Ці тексти не лише утворюють своєрідний міст між минулим і сьогоденням, а й указують на спільні перипетії долі угорського та українського народів, що стають на захист Вітчизни перед загрозою російського завоювання.

«Хай Бог благословить ту матір»

Пісня, оперта на найшляхетніші уснопоетичні традиції, у 1860-х роках набула популярності через лубкову літературу й таким чином стала відомою на всю країну (зі своїми різноманітними мелодіями). У 1907 році Барток записав її версію з Чіквачарчі на фонограф³. Оригінальний 11-віршовий текст є поетичним виразом самовідданої любові до Вітчизни.

01-Áldja meg az Isten

Áldja meg az Isten / azt az édesanyát,
Aki katonának / neveli a fiát.

Húsz évig neveli / világ pompájára,
Húsz éves korába / öltözteti gyászba.

Szólnak ott az ágyúk, / csattognak a kardok,
Lelkem, édesanyám, most mindjárt meghalok.

Éltemet áldozom / a magyar hazáért,
Véremet kiontom a magyar nemzetért.

Ne félj Magyarország, / Isten vigyáz reád,
Ellenség kezébe /Nem adja határát.

(Bartók Béla gyűjtése, 1907. Csíkvacsárcsi,
Csík megye, ma Románia. Részlet)

Благослови Боже / ту матір
Яка солдатом / виховує сина.

Виховує двадцять років / для пишноти світу,
А на його двадцятиріччя / одягається в жалобу.

Там гудуть гармати, / брязкають шаблі,
Душа моя, мамо, я ось-ось помру.

Я жертвую життя / за свою угорську батьківщину,
Я пролив свою кров за угорський народ.

Не бійся, Угорщино, / Бог тебе береже,
У руки ворога / Не віддає своїх кордонів.

(Зібрання Бели Бартока, 1907 р. Чіквачарчі,
область Чік, сучасна Румунія. Уривок).

«Прийшов лист з чорною печаткою»

Пісня постала під час австро-пруської війни 1866 року, коли театром воєнних дій була Чехія, проте її також часто співали в період боснійської окупації 1878 року. У різні періоди з нею були пов'язані винятково солдатські тексти. Найраніший запис мелодії був зроблений Белою Вікаром у 1906 році з текстом, у якому йдеться про війну 1866 року. Згідно з даними збірок на-

родної музики, вірш з початковими рядками «Прийшов лист» у 1915 році був пов'язаний з мелодією, яка ще того самого року появилась в друкованому нотному буклеті з фортепіанним супроводом Понграца Качога. Це одна з найпоширеніших військових пісень Першої світової війни. В архівах можна віднайти понад сотню її текстових варіантів, кілька з них є в архіві авторки. Бела Барток записав її від хлопців I і II сотні 22-го запасного батальйону гонведів (солдатів Нацгвардії) у 1916 році в Марошвашаргеї (область Марош-Торда, нині – територія Румунії).

Луїза Тарі записала нижче вказану версію в Буяку в 1999 році. Згідно з текстом, вона може стосуватися періоду 1848 року, принаймні так уважав інформатор: «...пісня часів визвольної війни 1848 року, московити вже воювали проти нас»⁴.

02-Megjött a
level TariL

Megjött a levél fekete pecséttel.
Megjött az orosz százezer emberrel.

Százezer ágyú áll a harc mezején:
Látod, jó anyám, odafáradok én.

Jön a kapitány piros pej paripán.
Kardja megvillan az egyik oldalán.
Kardja megvillan, az ágyú elrobban,
Szép piros vérem a földre kiloccsan.

Nyerít a ló a csatán, érzi a holt szagot,
Kit megölték az átkozott kozákok.
Szegény bakának kezit-lábát eltörik,
Meg sem halt szegény, mégis eltemetik.

Ha látod pajtás azt a nagy sebemet,
Vedd el a puskám,
lőj agyon engemet!
Puskám szuronyát szegezd a szívemnek,
Ne hagyj sokáig szenvedni engemet.

(Buják, Nógrád megye. Előadó: Petre Ferencné
Füzér Margit, sz. 1935. Gyűjtő: Tari Lujza –
Miháltz Gábor, 1999.)

Прийшов лист із чорною печаткою.
Прийшов росіянин з сотнею тисяч людей.
Сто тисяч гармат стоїть на полі бою:
Ти бачиш, моя добра матусю, я йду туди.
Їде капітан на гарному гнідому коні.
У нього на боці блищить шабля.
Блищить шабля, бухкає гармата,
Моя чудова червона кров летється на землю.
Ірже кінь під час битви, чує запах смерті,
Кого вбили прокляті казаки.
У бідолашного зламані руки-ноги,
Ще не вмер бідолаха, та вже похований.
Друже, якщо ти бачиш мою велику рану,
Візьми мою гвинтівку,
застрель мене!
Штиком гвинтівки пробий моє серце,
Не дай мені довго страждати.

(Буяк, область Ноград. Виконавиця:
Маргіт Петре Ференцне Фюзер, 1935 р. н.
Записали: Луйза Тарі, Габор Мігалц. 1999).

«...кохати російську дівчину..., Буковина скрізь димить»

У нашому третьому прикладі (з Тапе) збираємося згадати відразу дві пісні зі збірки Аттіли Пецелі. Перша не дуже пов'язана з темою появи російського ворога, але оскільки вона входить до цього самого зібрання, то залишимо її разом з іншими прикладами. У тексті висловлюється одна з типових скарг солдатів, які йдуть маршем у росію, що замість угорської дівчини вони змушені обіймати російську. Цей мотив поширений і в американських піснях. Друга пісня презентує один із 28 типів мелодій, які з'являлися раніше з різними текстами, але в роки війни отримали новий текст і таким чином поширилися в країні. Пісня належить до одного із 28 видів мелодій, котрі раніше з'являлися разом з інши-

ми текстами, однак під час війни отримали нові тексти, які в такий спосіб поширилися по країні. «*Пане капітане, чому ваші ноги у крові, вочевидь, підстрелили в бою*», – знаємо пісню з такими початковими рядками з Богача, із записів Рудолфа Віґа 1958 року. Вона також з’являється в Лайоша Кальмана разом із додатковими строфами, у яких Галичина постає як топонім⁵. Наступний варіант тексту зі збірки пісень Аттілі Пецелі з Тапе разом із нашою попередньою піснею звучить у виконанні Бели Серені в супроводі лютні та альта⁶. У тексті згадується бій, підкреслюється хоробрість угорських солдатів, що ладні протистояти будь-якій кількості росіян.

03-orosz lány
-Bukovina
könyes körül

De szépen szól a katonabanda,
Magyar fiúk masíroznak rajta,
Masíroznak idegen országba,
Oroszország külső határára.

Jaj, Istenem, hogy kell azt megszokni,
Hogy kell azt az orosz lányt szeretni,
Ha ölelem, karjaim elhalnak,
Ha csókolom, könnyeim hullanak.

Bukovina könnyes-körül füstölög,
Károly király rézágyúja mennydörög
Szólnak az ágyúk, ropognak a fegyverek,
Most látszik meg, hogy ki a magyar gyerek

Magyar gyerek kőből van kifaragva,
Szembe is áll akármennyi oroszsal,
Szervusz, fiúk, Isten veletek lányok,
Én már elmék, nem járhatok hozzátok

(Mikepércs, Hajdú megye,
Maksay Ferenc gyűjtése, 1947.)

Ой і гарно грає військовий оркестр,
Угорські хлопці марширують під нього,
Маширують до чужої країни,
До кордонів Росі.

Ой, Боже, як звикнути до цього,
Що треба російську дівчину кохати,
Коли її обіймаю, мої руки вмирають,
Коли цілую, мої сльози ллються.

Буковина скрізь димить,
Гримає мідна гармата короля Карла
Бухкають гармати, брязкає зброя,
Тепер уже видно, ким є угорський хлопець.

Угорський хлопець висічений з каменю,
Він протистоїть будь-якій кількості росіян,
Привіт, хлопці, Бог вам у поміч, дівчата,
Я вже йду, не зможу приходити до вас.

(Мікеперч, область Гайду,
зібрання Ференца Максая, 1947).

«Ми не знаємо дороги в росію»

Одна з найвідоміших пісень Першої світової війни, поширена по всій країні. 28 версій, що зберігаються в онлайн-архіві Інституту музикознавства, охоплюють всю угорськомовну територію, але більшість даних походить із Трансільванії та Північно-Східної Угорщини. Набагато більше варіантів можемо знайти в рукописах і збірках пісень. За словами Берецькі, мелодія і текст пісні були створені за чотири роки війни. Текст версій значною мірою збігається, тоді як у початкових рядках як об'єкт, крім Росії, часто з'являється Галичина, «Східна держава», чи Румунія.

Андраш Гергелі, один із найкращих сільських виконавців, співав у Мадярвішті (область Калотасег): «З боку росії тричі гримнула гармата, угорський хлопець, чому ти такий сумний?» – «Пане старший лейтенанте, як же мені не сумувати: зараз нас ведуть туди, де стріляє гармата»⁷. Цікавим у збірці є те, що вона також представляє особисті болісні спогади інформатора про війну⁸.

04a-Gergely
András

04b-Oroszország
g felé
Csíkjenőfalva

Oroszország felé nem tudjuk mi az utat,
Főhadnagy úr, mutassa meg az utat!
Megmutatom, jó fiaim, én is elmegyek,
A jó Isten tudja, ki jön vissza veletek!

Gyertek magyar fiúk, kik egyszerre születünk,
Kik egyszerre komiszruhát viselünk,

Mutassuk meg annak a de kutya muszkának,
Nincsen párja sehol az erdélyi bakának!

(Csíkjenőfalva, Csík vármegye.
Gyűjtő Sárosi Bálint, 1958)

Ми не знаємо дороги до росії,
Старший лейтенанте, покажіть мені дорогу!
Я покажу вам, мої любі синки, я теж піду,
Бог знає, хто повернеться з вами!

Вперед, угорські хлопці, ми
народилися того самого року,
Ми всі до одного в солдатській уніформі,

Покажімо собаці-московиту,
Що ніхто не дорівняється до трансільванського
піхотинця!

(Чікйеньофалва, область Чік,
Записав Балінт Шароші, 1958).⁹

«Чудовий угорський гусар»

Бела Бурані збирав пісні Другої світової війни (їх кількість охоплює багато томів) в угорському поселенні Сента, що нині належить до Сербії. Крім відомих по всій країні типів текстів, пов'язаних із росіянами, також віднаходимо такі, які трапляються лише в цьому регіоні. Наведена нижче пісня – це текст, що долучився до добре відомої мелодії. Його особливість у тому, що угорські гусари зображені червоними, а піхота – бі-

лими дияволами, яких Бог створив, аби перемогти «бідолашних» росіян.

05-Шép a magyar huszár

Шép a magyar huszár, szép a magyar huszár,
ha felül a pejlovára.
Felköti a kardját, felköti a kardját
balfelől az oldalára.
Úgy megyünk ki a harctérre,
Oroszország közepébe
Meglátja az orosz, veres ördög mozog,
fehér kendőt lobogtatja.
Magyar huszár – veres ördög,
honvéd baka meg fekete,
Akit a Jóisten a szegény muszkának
csak vesztére teremtette.

(Zenta, Bács-Bodrog vármegye,
ma Szerbia. Gyűjtő Burány Béla, 1970)

Угорський гусар чудовий, угорський гусар чудовий,
коли сідає на свого гнідого коня.
Він прив'язує свою шаблю, прив'язує шаблю з лівого боку.
Так ми йдемо на поле бою,
До центру росії
Росіянин бачить, як рухається червоний диявол,
розмахуючи білою хустиною.
Угорський гусар – червоний диявол,
а гонвед-піхотинець – чорний,
Якого милосердний Бог створив на погибель московита.

(Зента, область Бач-Бодрог, нині – Сербія.
Записав Бела Бурань, 1970) ¹⁰.

«...Російський царю, не сій пшеницю в землю!»

Окрему групу солдатських пісень складають глузливі, гумористичні тексти, що зображують «московського царя» невдахою; у них винахідливих угорських гонведів протиставляють

безпорадному правителю. У текстах з'являється й угорський імператор Франц Йозеф, якого з любов'ю, по-панібратськи, називають Ференцем Йошкою. Пісню записав Золтан Кодай у серпні 1916 року в кошицькій казармі від хлопців-гонведів із загону поранених, що одужували.

Ferenc Jóska, sej, haj, azt írta a levélbe,
«Orosz király, ne vess búzát a földbe!
Orosz király, ne vess búzát a földbe,
Jön a honvéd, sej-haj, kigázolja belőle!»
A muszkának, sej, haj, üres a tarisznyája,
Vágyakozik egy kis magyar gulyásra.
Gulyásleves, sej, haj, komisz marci hozzája:
Plyent eszik, sej, haj, a király katonája.
Az orosz cár, sej, haj, kiállott a harctérre,
Föltekintett a csillagos egekre,
És azt mondá maradék seregének:
«Nyomjátok meg, sej, haj, most vagy soha, legények!»

(Kassa, Abaúj-Torna vármegye, laktanya.
Gyűjtő Kodály Zoltán, 1916)

Ференц Йошка, го-го, написав у листі:
«Російській королю, не сій пшеницю в землю!
Російській королю, го-го, не сій пшеницю в землю!»
Нацгвардія йде і виштовхне з неї зерно!
У московита, го-го, порожня торбина,
Він хоче трохи угорського гуляшу.
Суп-гуляш, го-го, гидкий солдатський хліб до нього:
Ось що він їсть, го-го, королівський солдат.
Російський цар, го-го, став на полі бою,
Він подивився на зоряне небо,
І таке сказав решті своїх солдат:
«Тисність на них, го-го, зараз або ніколи, хлопці!»

(Кашша, область Абауй-Торна, казарма.
Записав Золтан Кодай, 1916).

«Розмова московського царя з Богом»

В одному з типів пісень ідеться про московського царя, який хоче дізнатися про свої шанси на перемогу. У пісні, записаній у Гуторфьолді, область Зала, наприклад, він здійснює паломництво до Риму, де, припадаючи до вітваря, питає милосердного Бога, чи лишився хтось з одинадцяти гусарів. Відповідь Бога однозначна: «Доки існуватиме одинадцять гусарів, московський цар не зможе правити в Угорщині». Пісня жила в багатьох варіантах. У Голлокьо, скажімо, не Бог, а Франц Йозеф дає відповідь, погрожуючи цареві *двадцятьма п'ятьма солдатами-велосипедистами*.

Золтан Кодай у Кошицях у 1916 році від солдатів 15-го батальйону штурмовиків, які співали про «15 мисливців», записав пісню, де цар замість Риму їде помолитися до Москви. Перед адаптованою версією наступних двох віршів була вставлена ще одна строфа, у якій Франц Йозеф із полегшенням залишив месу, бо почув добру звістку від Бога, що «росіянин тікав від 15-го рядового».

A muszka cár elutazott Rómába,
Ráborul az imádságos oltárra.
Csak azt kérdi a jó Istentől magától,
Van-e még abból a tizenegyes huszárból.

A jó Isten azt felelte a cárnak,
Van még abból a tizenegyes huszárból.
Míg egy tizenegyes huszár lesz a világon,
Addig a muszka cár nem lesz Magyarországon.

(Gutorfölde, Zala megye.
Gyűjtő Paksa Katalin, 1967)

Московський цар рушив до Риму,
Припав до молитовного вітваря.
Він просить лише одного у милосердного Бога,
Чи лишився ще хтось з тих одинадцяти гусарів.

Милосердний Бог відповів цареві,
що ще є один із тих одинадцяти гусарів.
Поки у світі буде хоч один одинадцятий гусар,
Московського царя не буде в Угорщині.

(Гуторфьолде, область Зала.
Записала Каталін Пакша, 1967 р.).

Солдатські плачі

Похід до Львова відбувся між 18 серпня і 11 вересня 1914 року. Під час військової операції Австро-Угорська монархія втратила близько 400 000 людей, серед них також своїх найкраще підготовлених солдатів. Пам'ять про ці трагічні події зберігає зворушлива пісня, записана Золтаном Кодаєм у 1916 році в казармах Кошице від солдат 34-го об'єднаного імператорського та королівського піхотного полку. З-поміж текстів це був єдиний, у якому також фігурує назва України.

07-Lemberg
mellett

Lemberg mellett van egy kerek erdő
közepében egy gyászos temető.
Abba nyugszik 120 magyar baka
eltemette gyászos Galícia.

Édesanyám ne keressen engem
úgy sem talál a nagy csatatéren.
Nincsen fejfa síromnak tetején,
Mint egy kutyát elásva vagyok én.

Édesanyám ha akarsz keresni,
Szép Ukrajna közepén gyere ki.
Megtalálod sírom egy fa alatt,
Édesanyám ott sírd ki magadat.

Köpönyegem az én szemfödelem,
nem a hazám földje takar engem.
Sírhat, ríhat szegény édesanyám,
Galícia földje borul reám.

(Kassa, Abaúj-Torna vármegye.
Gyűjtő Kodály Zoltán, 1916)

Біля Львова є один круглий ліс,
посеред нього жалобне кладовище.
На ньому спочиває 120 угорських солдат,
похованих у скорботній Галичині.

Мамо, не шукайте мене, ви не знайдете мене на великому
полі бою.
На моїй могилі немає дерев'яного надгробка,
Я закопаний тут як пес.

Мамо, якщо хочеш відшукати мене,
Виходь посеред прекрасної України.
Ти знайдеш мою могилу під деревом,
Мамо, плач там.

Мій плащ – саван для покійника,
не земля моєї країни вкриває мене.
Моя бідна мати може плакати, ридати,
Мене покрила галицька земля.

(Записав Золтан Кодай,
область Абауй-Торна, 1916) ¹¹.

«Хай знову буде мир!»

Завершую серію прикладів двома піснями про мир. Пісню з початковими рядками «У Сінарані є сурма миру» можна знайти в 11 версіях в онлайн-архіві народної музики Hungaricana, переважно із Задунайського регіону, але ми знаємо, що це не народна пісня. Її автор – Жигмонд Бодрогі, угорський письменник і поет, автор пісень. Це твір із його пісенника 1915 року. Зі збирачів народної музики спершу її записала дружина Золтана Кодая в Шюмегу в 1918 році. Поряд із піснею Бодрога впродовж воєнних дій склалися й інші пісні з бажанням миру, переважно на мелодії відомих військових пісень. У 1940 році в с. Ай області Абауй-Торна Лайош Вардяш записав пісню про мир «У Фіумському порту», яку співали на добре відому мелодію з текстом, що починався рядками «В Одеському порту».

08-Színaranyból
van a béke
trombitája

Színaranyból van a béke trombitája,
Annak a fújását de sok kislány várja.
Fújjad kürtös, fújjad kürtös, elfújod-e végre,
Vajon mikor lesz a háborúnak vége?

Azt mondja a kürtös, hogy nemsoká fújja.
Visszajövök, babám, szép tavasz lesz újra:
Virágosan, bokrétásan dalolva, nevetve;
Sírva borulhatsz majd rózsám a keblemre.

(Aklipuszta, Veszprém megye.
Borsy 1952-es gyűjtése)

Сурма миру зроблена із чистого золота,
Її голосу чекає багато дівчат.
Труби, сурмаче, труби, сурмаче, чи насурмиш ти врешті,
Час закінчення війни?

Сурмач каже, що скоро він заграє.
Я повернуся, моя люба, знову настане прекрасна весна:
Із квітами, букетами, співаючи, сміючись;
Ти, моя трояндо, плачучи зможеш впасти на мої груди.

(Акліпуста, Веспремська область.
Запис Борші, 1952 р.)¹².

Наступна пісня є переробкою твору «У Фіумському порту
стоїть військовий корабель».

Odesszai kikötőben áll egy hadihajó,
Tetejében ki van tűzve nemzeti lobogó.
Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja...
Imádkozzunk, magyar lányok, legyen béke újra!

Oroszország homokjába árok van építve,
Virággal és babérággal van felékesítve.

Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja...
Gyűjtik már a babérágot (a) békekoszorúra.

Áj (Abaúj-Torna) Vargyas Lajos gyűjtése, 1940.

В Одеському порту стоїть один військовий корабель,
Зверху на ньому прикріплено національний прапор.

Дме вітер, дме, дме додому...
Молімося, угорські дівчата, щоби знову був мир!

У піску росії викопано рів,
Він прикрашений квітами та лавровими гілками.

Дме вітер, дме, дме додому...
Вже збирають лаврові гілки на вінок миру.

(Ай (Абауй-Торна)
Зібрання Лайоша Вардяша, 1940).

Щодо цієї тематики згадаймо, що серед українських солдатських і рекрутських пісень є теж чимало антивоєнних, пацифістських творів із закликами до миру, протестів проти війни, вбивств і смертей. Не претендуючи на вичерпність, назовемо лише збірку, яку уклав Юрій Туряниця, – «Мирно жийте, люди: миролюбні співанки вояцькі з вершин і низин закарпатських. Антивоєнні» (Ужгород, 2017). У своїх працях він розглянув українські, словацькі й угорські солдатські та рекрутські пісні.

Насамкінець зачитую Золтана Кодая, який, окрім своїх музичних зацікавлень, комплексно оцінює культурне значення пісень, що їх співали угорські солдати об'єднаної під німецьким командуванням армії, як невидиму, стихійну та могутню зброю, у своєму конспекті під назвою «Про вояків, які поширюють народні пісні»: «В об'єднаній австрійській армії не переймалися солдатськими піснями, які були єдиним вільним способом висловлення думок солдатів. Воєначальник вівся мудро, сповідуючи вдалу психологію: він знав, що людині стає легше, коли вона повною мірою викричить свої скарги. Звідси надзвичайно багато пісень про страждання військових. Він не чіпав, терпів їх, адже їх виконували публічно. А тому могли співати своїм голосом на свій лад. Цей голос був невід-

робно угорським, скарбницею національної самобутності, до якої наступні покоління зараз і надалі будуть звертатися як до джерела краси і мудрості.

Водночас завдяки пісням угорська об'єднана армія в утвердженні миру, взаєморозуміння між народами досягла таких результатів, яких жоден уряд не досягав жодним іншим шляхом. Відтак, коли ми перегортаємо сторінки збірників народних пісень сусідніх із нашою країною народів, то знаходимо в них значну кількість угорських мелодій. Це можливо пояснити лише тим, що мешканці цих територій, які ніколи не бували в Угорщині, чуючи наспіви угорських полків, що там стояли, полюбили, прослухали і вивчили ці мелодії в Моравії, Галичині, Чехії, на польських, українських мовних територіях»¹³.

Висновки. Поширеними в угорському фольклорі є солдатські пісні. Серед них чимало пісень про Першу світову війну, де відобразилося ставлення до росіян як ворогів і нападників. Вони належать до пісень нового стилю, які частково утворилися на основі давніших творів. Їх переробили й пристосували до нових подій, вони певною мірою актуалізуються в наш час у творах сучасних виконавців. Ці пісні можна виокремити за змістом і тематикою та мелодійною структурою, стилістикою тощо.

Водночас зазначимо, що наведені вище пісні вибрані з приблизно двохсот версій. Зрозуміло, що в майбутньому є потреба в підготовці більш детального дослідження для вивчення всіх типів текстів і їх варіантів з погляду текстового фольклору. Варто також долучити цей матеріал до порівняльного вивчення українських солдатських фольклорних пісень та історичних пісень на угорську тематику, що, вочевидь, могло б привести до низки повчальних висновків.

ПРИМІТКИ

¹ У 1848–1849 роках у боротьбі за незалежність країни угорська армія отримала чимало перемог. Тому австрійський імператор покликав на допомогу російського царя, який придушив повстання. Цікаво, що в закарпатському українському фольклорі є цілий цикл пісень про Кошута. Наводимо одну з них, за Гіадором Стрипським [12, р. 299], який віднайшов її в часописі «Галичанин» за 1863 рік і вважає найдавнішим записом і публікацією цього варіанта:

Загадала Ниталія кісарика вбити,
Та схотіла усі гвері каплями палити.
А як прийшов пан Радецкий, та не много радив,
За два, за три часи добрі Ниталію згладив.
Ішов, ішов та пан кісар з міста Кромерижу,
Бо він має на серденьку велику огризу.
Та не тмій огризу має, шо не мат шо їсти,
Але тмій огризу має, шо не мат де сісти.
А він має їсти, пити, не приймає трунок,
Бо він пише до Москаля: – Ставай на ратунок!
Москаль єму відписує, шо я піти піду,
Мині нішо Венгерщини бить лиш до обіду.
Шо би били уділи наші сапоніри,
Як би не був прислав Москаль свої каноніри?
А їк прислав своє військо і свої гармати,
Аж тогди си владували вші наші камрати.
Яке ж було файне місто, яке було ладне –
Як уно си називало? От відав Комарне.
Яке ж було файне місто муром наокола,
Ніхто его би не розбив,
Лиш Москаль, Никола.
Ой, як яли у Комарні кульками бриніти,
Заплакали у Комарні і маленкі діти.
Ой, як яли у Комарні кульками свистати
Зачили си у Комарні мури розсипати.
Як убили старий кошчюл і середну браму,
Та вінесли перед войська біленькую фану.
А як вийшов старий Веньгер, зачив си просити:
– А даруйте люде добрі, не будем си бити!
А як вийшов старий Веньгер, а впав на коліна:
– А даруйте люде добрі! Дам бутельку віна!

– Ми не прийшли-сми, ти Кошуте, твоє віно пити,
– А прийшли-сми, ти Кошуте, твоє жите взіти.
Перебилим, бай, Кошута, ще коби то й Бима,
Тогда би нам, гий камрати, щаслива година!
Перебили ми Кошута, ще коби то Турка!
Отак Кошут той утівав, їк з ліса вевюрка!

² Керувати збирацькою роботою запросили Дюлу Шебештена, редактора «Угорського уснопоеетичного збірника» (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*) і часопису «Етнографія» (*Ethnographia*). Лайош Зілахі в 1915–1916 роках у часописі «Угорський спостерігач» (*Magyar Figyelő*) систематично публікував підбірки з численних пісенних творів, які надсилали до видання. Частина з них становили не народні пісні, а написані гонведами (угорський солдат, рядовий) твори (див про це: [11, р. 46]).

³ Пісню можна прослухати, відсканувавши QR-код на смартфоні або перейшовши за посиланням: URL : <http://systems.zti.hu/br/hu/search/716?inc=%C3%A1ldja+meg>.

⁴ Пісню можна прослухати, відсканувавши QR-код на смартфоні або перейшовши за посиланням: URL : <https://youtu.be/l-qSNeWA6YU>.

⁵ Див. твір з початковими рядками «Галіційська границя вкрита вибоїнами» [6, р. 786].

⁶ Дві пісні можна прослухати, відсканувавши QR-код на смартфоні або перейшовши за посиланням: URL : <https://youtu.be/rPRdKGLHnaU>. Повне зібрання пісень часів Першої світової війни під назвою «Брацький чардаш» увійшло до альбому «Падкапорський бал» (ред. Бела Серені, Téka Alapítvány, 2005). URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Gr-XEqBGBH4>.

⁷ Звуковий матеріал в онлайн-базі *Hungaricana*. URL : <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10867/?t=00%3A21%3A51#record-159581>.

⁸ Пісню можна прослухати, відсканувавши QR-код на смартфоні або перейшовши за посиланням: URL : <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10867/?t=00%3A21%3A51#record-159581>.

⁹ Пісню можна прослухати, відсканувавши QR-код на смартфоні або перейшовши за посиланням: URL : <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/4974/?t=00%3A33%3A30#record-16073>.

¹⁰ Звуковий матеріал. URL : <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/11894/?t=00%3A03%3A08#record-138471>.

¹¹ Пісню можна послухати у виконанні групи Тамаша Чеха та групи «Крик вітру» в альбомі під назвою «Солдатські пісні», що з'явився у видавництві «Gryllus» у 2006 році, відсканувавши QR-код на смартфоні або перейшовши за посиланням: URL : https://www.youtube.com/watch?v=AG_NH66Eo8o.

¹² Версію, зафіксовану в Керекі (область Шомодь), можна прослухати, відсканувавши QR-код на смартфоні або перейшовши за посиланням: URL : <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5726/?t=00%3A11%3A09#reco rd-31353>.

¹³ Слідом за Ольгою Шалай цитує Сабо [8, р. 57]. Somogyvármegye, 1915 р. 15 вересня. С. 4.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Збірник народної музики *Hungaricana* онлайн-бази даних Інституту музикознавства Центру гуманітарних наук Угорської академії наук. URL : <https://zti.hungaricana.hu/hu/>.

2. Нестьев И. В. Бела Барток: жизнь и творчество. 1881–1945. Москва, 1969. 798 с.

3. Bereczky J. Ó és új az első világháborús katonanótákban. *Magyar Zene*. 2015. 53(2). P. 187–208.

4. Gömöri J. A nagy háború katona nótái. Budapest : Lampel, 1918.

5. Annus néni daloskönyve. Az ördögösfüzesi Hideg Anna élete és dalai / szerk. Horsa I. Komárom : Őseink Nyomában Közhasznú Alapítvány, 2015.

6. Kálmány L. Történeti énekek és katonadalok. Budapest : Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1952.

7. Nagy L. Háborús katonanóta-gyűjtemények. *Magyar Nyelvőr*. 1919. 48. P. 132–134.

8. Szabó D. Katonadalok és az első világháború. *Aetas*. 2007. 22 (1). P. 44–62.

9. Szalay O. Száz magyar katonadal - Hundert Ungarische Soldatenlieder – Bartók Béla és Kodály Zoltán kiadatlan gyűjteménye 1918. Budapest : Balassi Kiadó ; MTA Zenetudományi Intézete, 2010.

10. 101 magyar katonadal a nagy háború idejéből 1914–1918 / szerk. Szalay O. Budapest : MTA BTK ZTI ; Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014.

11. Szendrey Zs. Dalolnak a katonák. *Magyar Figyelő*. 1916. 6(2). P. 472–478.

12. Sztripszky H. Kossuth Lajos a ruthén népköltészetben. *Ethnographia*. 1907. 18. P. 299–307.

REFERENCES

1. *The Hungaricana Music Collection at the Online Database of the Institute of Musicology (Centre for Humanities of the Hungarian Academy of Sciences)* [online]. Available from: <https://zti.hungaricana.hu/hu/> [in Hungarian].

2. NESTIEV, Israel. *Béla Bartók. 1881-1945: Life and work: A Monograph*. Moscow: Music, 1969, 798 pp. [in Russian].
3. BEREZKY János. The Old and the New in First World War Soldiers' Songs. In: PÉTERI Judit, ed. *The Hungarian Music*. Budapest: Hungarian Society of Musicology and Music Criticism, 2015, LIII yr., no. 2. pp. 187–208 [in Hungarian].
4. GÖMÖRI Jenő. *Soldiers' Songs of the Great War*. Budapest: Lampel, 1918 [in Hungarian].
5. HORSÁ István, ed. *Aunt Annus' Songbook. The Life and Songs of Anna Hideg from Fizeşu Gherlii*. Komárom: In the Footsteps of Our Ancestors Public Benefit Foundation, 2015, 298 pp. [in Hungarian].
6. KÁLMÁNY Lajos, compiler. *Historical and Military Songs*. Budapest: Public Education Publishing Company, 1952, 824 pp. [in Hungarian].
7. NAGY Lajos. Collections of Military Songs. In: SIMONYI Zsigmond, ed. *The Hungarian Linguist: A Journal of SZARVAS Gábor*. Budapest: Publishing Office of the Hungarian Linguistics, 1919, vol. XLVIII. no. 5–6 (May–June), pp. 132–134 [in Hungarian].
8. SZABÓ Dániel. Military Songs and the First World War. In: DEÁK Ágnes, ed. *Aetas: A Journal of Historical Studies*. Szeged: ETAS Book and Newspaper Association, 2007, yr. 22, no. 1, pp. 44–62 [in Hungarian].
9. SZALAY Olga. *One Hundred Hungarian Military Songs – Hundert Ungarische Soldatenlieder: A 1918 Unpublished Collection of Béla Bartók and Zoltán Kodály. Documents and Historical Background*. Budapest: Balassi Publishing House; Institute of Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, 2010, 662 pp. [in Hungarian].
10. SZALAY Olga, ed. *101 Hungarian Military Songs from the Times of the Great War 1914–1918*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences' Research Centre for the Humanities, Institute of Musicology; National University of Public Service, 2014, 108 pp. [in Hungarian].
11. SZENDREY Zsigmond. Soldiers Are Singing. In: HERCZEG Ferenc, ed. *The Hungarian Observer*. Budapest: Singer and Wolfner Publishers, 1916, yr. 6. no. 2, pp. 472–478 [in Hungarian].
12. SZTRIPSZKY, Hiador. Lajos Kossuth in Ruthenian Folk Poetry. In: *Ethnography*. Budapest: Hungarian Ethnographic Society, 1907, yr. 18, pp. 299–307 [in Hungarian].

Переклад з угорської Лесі Мушкетик

Надійшла / Received 14.09.2022

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 13.12.2022